

УДК 343.155

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.47>**Євгеній Лазоренко,**

ад'юнкт

Академії Державної пенітенціарної служби України,

прокурор відділу організації та забезпечення підтримання публічного обвинувачення в суді

Чернігівської обласної прокуратури

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГЛЯДУ РЕАБІЛІТУЮЧИХ РІШЕНЬ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Стаття присвячена вивченню питання дотримання прав і свобод людини і громадянина – обвинуваченого/виправданого – через призму правового регулювання кримінальним процесуальним законодавством права сторін на оскарження реабілітуючих рішень судів в апеляційному та касаційному порядку.

У статті автор висвітлює основні положення міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також вітчизняного законодавства, якими гарантовано не лише презумпцію невинуватості, а й право на оскарження судових рішень.

Автор, використовуючи порівняльно-правовий метод дослідження, вивчає чинні положення кримінального процесуального законодавства України, Республіки Польща, Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки та Великобританії, зокрема, щодо підстав та умов, що надають право сторонам кримінального процесу на внесення апеляційних та касаційних скарг на реабілітуючі рішення.

Грунтуючись на положеннях законодавства країн загального та континентального права щодо застосування принципів *non bis in idem*, *double jeopardy clause*, *autrefois acquit*, *autrefois convict*, автор пропонує класифікацію норм кримінального процесуального законодавства, що регулює апеляційне та касаційне оскарження реабілітуючих рішень судів на: безумовно дозвільні, умовно дозвільні та безумовно забороняючі.

Стаття містить статистичні дані кількості ухвалених реабілітуючих рішень в цілому в Україні у період 2014-2018 років та окремо за 2019 рік по Чернігівській області.

Також автором на основі аналізу зарубіжного досвіду регулювання права сторін на оскарження реабілітуючих рішень судів та статистичних відомостей щодо кількості переглянутих таких рішень апеляційними судами України та Верховним Судом запропоновано шляхи для подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України з досліджуваного питання.

Зокрема, автор статті звертає увагу на кримінальні процесуальні кодекси Французької Республіки та Республіки Польща щодо оскарження реабілітуючих рішень. У першому випадку законодавець одночасно зміг органічно поєднати і публічні (з боку сторони обвинувачення), і приватні (з боку сторони захисту) інтереси. У другому випадку – повне обмеження доступу до суду касаційної інстанції.

Ключові слова: презумпція невинуватості, виправданий, апеляційне та касаційне оскарження.

Постановка проблеми. Питання виконання завдань кримінального процесу, визначених ст. 2 КПК України, має велике значення, адже учасниками кримінального провадження завжди виступають дві сторони: перша, якій спричинена шкода і яка бажає отримати відповідну сатисфакцію, друга – щодо якої проводиться кримінальне переслідування і чий права у той чи інший спосіб можуть бути обмежені органами державного примусу.

Наскрізною темою кримінального процесу є дотримання конституційних прав

і свобод особи, щодо якої проводиться досудове розслідування, оскільки до кримінальної відповідальності має бути притягнутий лише той, хто вчинив кримінальне правопорушення, і жоден невинуватий не має бути обвинувачений або засуджений.

Вказаної аксіоми додержуються або намагаються додержуватись у демократичних державах світу. На це орієнтує у своїх рішеннях і Європейський Суд з прав людини.

Одним зі способів визначення того, що кримінальне переслідування було проведено з порушеннями вимог процесуального зако-

нодавства або зібраних доказів у своїй сукупності не досить для засудження особи, є ухвалення судами реабілітуючих рішень, до яких належать виправдувальні вироки та ухвали (постанови) про закриття кримінальних проваджень за реабілітуючими підставами (відмова прокурора від обвинувачення, встановлення судами відсутності події або складу кримінального правопорушення в діях обвинуваченого тощо).

Питання того, чи є правильним і законним оскарження таких рішень в апеляційному чи касаційному порядку, в різних країнах Європи та Америки вирішується по-різному з огляду на те, який принцип покладено в основу кримінального процесу з цього питання.

Актуальність цієї проблематики визначена тим, що в нашій країні після запровадження у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (дані – КПК України) кількість ухвалених судами реабілітуючих рішень поступово зростає, пропорційно до цього зростає і кількість внесених сторонами кримінального провадження апеляційних та касаційних скарг, подекуди по кілька разів.

Тому метою нашого дослідження є порівняння вітчизняного процесуального законодавства з досвідом інших держав щодо оскарження реабілітуючих рішень в апеляційному та касаційному порядку, пошук загальних та відмінних рис підстав та процесу оскарження, а також визначення оптимального механізму досягнення цілей та завдань кримінального процесу.

Вивченню питання реабілітуючих рішень, ролі сторони обвинувачення в їх оскарженні в апеляційному та касаційному порядку присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: О.М. Коваль, В.М. Беднарської, Д.О. Захарова, В.Т. Малярєнка, А.В. Молдована, В.В. Молдована, О.В. Сапіна, Л.В. Головка, К.Ф. Гуценка, К.Б. Калиновського, О.С. Камнева та інших.

Виклад основного матеріалу. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини належать до основних принципів сучасного кримінального провадження.

Відповідно до положень ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) (далі – Конвенція), ст. 7, 17 КПК України особа вважається невинуватою і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки їй вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину;

обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях та доказах, одержаних незаконним шляхом, а всі сумніви у доведеності вини тлумачаться на користь особи [1, 2, 3].

Судами першої інстанції у 2014-2018 роках загалом було розглянуто кримінальні провадження стосовно 617 296 осіб (2014 р. – 140 303, 2015 р. – 132 329, 2016 р. – 110 701, 2017 р. – 116 478, 2018 р. – 117 485). У цей же період від загальної кількості розглянутих кримінальних проваджень місцевими судами ухвалено реабілітуючі рішення стосовно 3 980 осіб, що становить 0,64 % (2014 р. – 614, 2015 р. – 808, 2016 р. – 839, 2017 р. – 826, 2018 р. – 893) [4].

Якщо дивитися на стан ухвалення реабілітуючих рішень упродовж 2019 року, то як прикладу можна навести дані щодо розгляду кримінальних проваджень, процесуальне керівництво у яких забезпечувалось прокурорами в Чернігівській області. Так, у 2019 році ухвалено реабілітуючі рішення щодо 60 осіб, в тому числі виправдувальні вироки щодо 54 осіб та ухвали про закриття кримінальних проваджень за реабілітуючими підставами щодо 6 осіб¹.

Однозначно стверджувати, що всі виправдувальні вироки та ухвали суду про закриття проваджень є законними, не можна, у зв'язку з чим кримінальним процесуальним законодавством країн загального та континентального права передбачено право сторін на оскарження рішень суду в апеляційному та касаційному порядку.

Дане право не тільки гарантується внутрішнім процесуальним законодавством країн Європи та Америки, а й закріплено в міжнародних правових актах.

Зокрема, п. 5 ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт) гарантує, що кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно із законом [5].

Інший міжнародний документ, що діє в Європі, – Конвенція – у п. 1 ст. 2 Протоколу № 7 визначає, що кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно із законом [2].

¹ Тут та далі статистичні дані щодо ухвалених судами реабілітуючих рішень у кримінальних провадженнях, процесуальне керівництво у яких забезпечувалось прокурорами Чернігівської обласної прокуратури та місцевих прокуратур Чернігівської області, надаються за результатами вивчення даних розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <http://reyestr.court.gov.ua/>

У наведених нормах міжнародного права мова йдеться насамперед про право засудженого на подачу апеляційної або касаційної скарги на обвинувальний вирок, водночас право на справедливе судові рішення є фундаментальним правом усіх учасників і не може обмежуватись правом лише сторони захисту на оскарження рішення суду, воно належить всім, чиїх інтересів воно стосується.

Саме тонка межа між публічними інтересами, які зачіпають права та свободи потерпілого від злочину (в кримінальних провадженнях з матеріальним складом) або суспільства в цілому (у кримінальних провадженнях, де потерпілі відсутні), та приватним інтересом особи, якій повідомлено про підозру та передано щодо неї обвинувальний акт до суду, визначає політику держави щодо оскарження реабілітуючих рішень.

Оскарження реабілітуючих рішень має певні особливості як у країнах англо-саксонської, так і в країнах романо-германської правової сім'ї, які пов'язані з принципом кримінального процесу, що визначається згаданими нами Пактом та Конвенцією, – *non bis in idem* та положенням *double jeopardy clause, autrefois acquit, autrefois convict*.

Залежно від того, як законодавець та суд трактують вказаний принцип та положення, кримінальне процесуальне законодавство країн загального та континентального права щодо оскарження реабілітуючих рішень можна умовно поділити на такі види: 1) безумовно дозвільне; 2) умовно дозвільне (у тому числі включає в себе змішаний тип) та 3) безумовно заборонене.

До першої безумовно дозвільної групи країн на стадії апеляційного оскарження реабілітуючих рішень належать:

1) Україна. В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили (ст. 392 КПК України) [3];

2) Республіка Польща (далі – РП). Рішення, ухвалені в першій інстанції, може бути оскаржено повністю або частково сторонами та іншими особами (ст. 425 Кримінального процесуального кодексу РП (далі – КПК РП) [6];

3) Російська Федерація (далі – РФ). Рішення суду першої інстанції, які не вступили в законну силу, можуть бути оскаржені сторонами в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 389.2 Кримінально-процесуального кодексу РФ) [7].

Як бачимо, вказана група законодавчих актів характеризується тим, що сторони процесу можуть у безумовному порядку оскар-

жити реабілітуючі рішення за наявності підстав, визначених процесуальними кодексами.

До другої групи країн, яка характеризується наявністю певних умов на подачу апеляційних скарг, належать:

1) Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН). Умовами в законодавстві цієї країни виступають розміри штрафів та суд, що ухвалював виправдувальний вирок. Зокрема, передбачено, що апеляційне оскарження виправдувального вироку допустиме лише у разі, якщо воно прийнято до розгляду та прокуратура клопотала про призначення покарання у виді грошового штрафу розміром не більше 30 добових ставок (п. 1 § 313 Кримінального процесуального кодексу ФРН (далі – КПК ФРН) [8].

Водночас слід відзначити певну особливість розгляду кримінальних проваджень у ФРН. На відміну від звичного нам кримінального процесу, де кримінальні провадження різної тяжкості розглядають місцеві суди як суди першої інстанції, а перегляд їхніх рішень в апеляційному порядку здійснюють обласні апеляційні суди, то у ФРН існує предметна підсудність, яка визначена Законом про судоустрій 1877 року в редакції 1975 року.

Відповідно до вказаного закону, колегії у кримінальних справах земельних судів, Земельних Верховних Судів є вищими судами по відношенню до місцевих, однак вони, крім здійснення перегляду рішень судів нижчої інстанції, здійснюють розгляд тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень як суди першої інстанції (п. 1 § 209а КПК ФРН [8], ст.ст. 74,120b Закону про судоустрій [9].

У таких випадках § 333 КПК ФРН передбачає, що стосовно вироків колегій у кримінальних справах та колегій з розгляду злочинних діянь зі смертельним наслідком, а також стосовно вироків, ухвалених у першій інстанції земельними Верховними судами, допустимо касаційне оскарження [8].

2) Французька Республіка (далі – ФР). Кримінальний процесуальний кодекс ФР дуже схожий за своєю структурованістю з КПК України, оскільки є фактично типовим для значної частини країн Європи, а також деяких країн Африки, Азії та навіть окремих штатів Сполучених Штатів Америки (далі – США).

Так, КПК ФР визначає окремі порядки розгляду злочинів та кримінальних деліктів (вітчизняний кримінальний процесуальний закон використовує такі поняття, як злочин та кримінальний проступок), відповідний поділ відобразився й на тому, який суд наді-

лений правом розглядати такі провадження. Зокрема, лише судам асизів підсудні кримінальні провадження, що надійшли до суду з обвинувальним актом за фактом вчинення злочину.

Системний аналіз КПК ФР дозволяє говорити про те, що реабілітуючі рішення судів у цілому можуть бути оскаржені. Однак виправдувальні вироки судів асизів апеляційному оскарженню не підлягають, натомість можуть бути оскаржені в касаційному порядку лише в інтересах закону та без погіршення становища виправданої особи (ст. 572 КПК ФР) [10].

Тому норми КПК ФР містять одночасно і безумовно дозвільні і безумовно забороняючі положення.

3) Великобританія. Загальне право Великобританії, що регулює питання перегляду реабілітуючого рішення у кримінальному процесі, дещо схоже з французьким кримінальним процесом. Відмінність полягає у тому, що сторони в англійському процесі можуть оскаржити виправдувальний вирок в апеляційному порядку, однак навіть якщо вищестоящим судом буде встановлена помилка, яка потягла за собою виправдання, реабілітуюче рішення все одно залишається в силі.

Крім того, для недопущення помилок «у майбутньому» Генеральний прокурор (attorney-general) може оскаржити в Апеляційному суді рішення, які він вважає неналежними вироками (inadequate sentence). Це, своєю чергою, тягне за собою публічне викриття помилки суду першої інстанції, однак не є підставою для погіршення положення виправданої особи.

Лише Апеляційний суд має право перегляду справи у порядку оскарження справи «de novo». Таке повноваження надано суду для виправлення помилок першої інстанції [11, с. 115].

Що стосується країн, де процесуальне законодавство містить пряму заборону на оскарження реабілітуючих рішень, то до них належать США.

Концепція захисту проти подвійного кримінального переслідування прийшла в американське право з англійського загального права через приписи *double jeopardy clause*, *auterfois acquit*, *auterfois convict*, а також інституту помилування. Ці приписи надавали засудженому можливість покласти край подальшому кримінальному переслідуванню, якщо його вже було засуджено, виправдано чи помилувано за скоєння конкретного злочину. Аналогічне положення було закріплено прецедентними рішеннями Верховного Суду США в порядку розгляду

ним certiorari у справах United States v. Scott, 437 U.S. 82 (1978) та Smith v. Massachusetts, 543 U.S. (2005), в яких Суд вказав, що у разі постановлення виправдувального вироку питання про його правильність не може бути поставлене під сумнів за будь-яких обставин. При цьому не має значення, чи був він законним, чи не припустилися сторони процесу помилок та ін. Принцип виключення подвійної відповідальності в такому разі не має винятків [12, с. 108, 110].

Таким чином, на відміну від українського законодавства, де під подвійним припущенням до відповідальності розуміється повторне засудження особи за одне і те ж діяння, в США це поняття поширено й на апеляційний та касаційний розгляд скарг прокурора чи іншого учасника, крім сторони захисту, поданих на виправдувальні вироки.

Що стосується можливості касаційного перегляду реабілітуючих рішень, то класифікація процесуального законодавства країн загального та континентального права виглядатиме таким чином: 1) безумовно дозвільний – Україна, РФ, РП, (до 02.07.2019), 2) умовно дозвільний, в тому числі в інтересах права, – Великобританія, ФР, ФРН (§ 339 КПК ФРН передбачає заборону оскаржувати виправдувальні вироки лише з мотивів порушення прав виправданого, з метою погіршення його стану у майбутньому [8]), 3) безумовно заборонений – США, РП (після 02.07.2019).

Якщо порівняти кримінальні процесуальні норми ФР та РП щодо оскарження реабілітуючих рішень, то останні зміни, яких зазнав КПК РП, призвели до того, що виправдувальні вироки неможливо оскаржити до найвищої судової інстанції. Навіть жорсткі обмеження КПК ФР щодо оскарження реабілітуючих рішень, ухвалених судами асизів, все ж передбачають можливість звернення Генерального Прокурора до Верховного Суду Франції з касаційною скаргою на такі рішення в інтересах закону. Вказане не є рівнозначним процедурі отримання тлумачення норми закону в кримінальному процесі РП [13, с. 150].

Звертаючись до статистичних показників перегляду реабілітуючих рішень в Україні, слід зазначити, що частка скасованих обвинувальних вироків загалом за ці 5 років склала близько 29 %. При цьому частка залишених без змін вироків з 2015 року становить менше 50 % і коливається в межах від 46,2 % до 48,5 % [4].

У Чернігівській області у минулому році апеляційним судом залишено без задоволення апеляційні скарги, подані на виправдувальні вироки щодо 24 осіб, а також щодо

5 осіб, яких виправдано в частині висунутого обвинувачення.

Ознайомившись зі змістом цих рішень, можна зробити висновок, що значна кількість апеляційних скарг подана на очевидно законні реабілітуючі рішення. У більшості проваджень першочергові слідчі дії було проведено з істотними порушеннями вимог КПК України, а здобуті докази визнавалися недопустимими з урахуванням правових висновків Верховного Суду, рішення якого є обов'язковими не лише для учасників конкретного кримінального провадження, а й для інших судів та представників влади.

Загалом, після залишення без задоволення апеляційних скарг на вказані рішення в касаційному порядку оскаржено лише щодо 5 осіб. За результатами розгляду Верховним Судом задоволено касаційну скаргу лише щодо 1 особи.

З огляду на це виявляється не логічним існування в КПК України права на внесення касаційних скарг на явно законні реабілітуючі рішення або на рішення, які ухвалено з порушенням закону в частині прав виправданого. Натомість доцільніше було б передбачити механізм оскарження в інтересах закону, на кшталт того, який існує у ФР щодо рішень судів асизів з елементами касаційного оскарження в ФРН.

Висновки.

Дослідження питання оскарження реабілітуючих рішень має важливе значення для розбудови правової держави. Забезпечення права на оскарження рішень судів є логічним продовженням таких принципів кримінального процесу України, як верховенство права, законність, змагальність сторін.

Звернення сторони кримінального процесу з апеляційною чи касаційною скаргою не слід розцінювати як спосіб відтермінування вступу реабілітуючого рішення в законну силу, як архаїзм інквізиційного процесу – «визнання особи винною за будь-яку ціну», а тим більше як повторне притягнення до кримінальної відповідальності.

Водночас, з огляду на статистику розгляду Верховним Судом реабілітуючих рішень, КПК України потребує змін, які б ввели певні обмеження права на звернення до суду касаційної інстанції з урахуванням законодавчих актів зарубіжних країн.

Список використаних джерел:

1. Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BА/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.09.2020).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 : ратифікована Верховною Радою України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.09.2020).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3406>(датазвернення: 28.09.2020).

4. Виправдувальні та обвинувальні вироки. Статистичний аналіз співвідношення обвинувальних та виправдувальних вироків 2014-2018 / *Український центр суспільних наук*. URL: <https://socialdata.org.ua/statistichniy-analiz-spivvidnoshennya/>(дата звернення: 28.09.2020).

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 : ратифікований Верховною Радою України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 27.09.2020).

6. Kodeks postępowania karnego z 06.06.1997 r. Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555. / URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf> (дата звернення: 27.09.2020).

7. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942> (дата звернення: 27.09.2020).

8. Strafprozeßordnung vom 01.02.1877 RGBI. S. 253 durch Art. 9 d. G v. 12.09.1950 I 455. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html> (дата звернення: 27.09.2020).

9. Gerichtsverfassungsgesetz vom 27.1.1877, Neugefasst durch Bek. v. 09.05.1975 I 1077. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gvg/BJNR005130950.html> (дата звернення: 27.09.2020).

10. Code de procédure pénale de 08.04.1958. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIGUEUR (дата звернення: 27.09.2020).

11. Коваль О.М. деякі особливості права особи на виправдання у кримінальному процесі зарубіжних держав. *Współpraca Europejska*. 2015. № 7 (7). С. 111-120.

12. Полянський Є.Ю. Принцип non bis in idem у кримінальному праві США. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 108-113.

13. Лазоренко Є.Ю. Перегляд рішень судів загальної юрисдикції у касаційному порядку за кримінальними процесуальними кодексами України та Республіки Польща: загальне та відмінне. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 року). Чернігів, 2020. Т. 2. С. 148-151.

Yevhenii Lazorenko. The peculiarities of reconsideration of the rehabilitating judgements under the criminal procedural legislation of Ukraine, European and American countries

The article is devoted to the study of the issue of adherence to the rights and freedoms of a person and a citizen – the accused / acquitted through the prism of the legal regulation of the criminal procedural legislation of the right of the parties to appeal the rehabilitating judgements in accordance with the appeal and cassation procedure.

In the article, the author highlights the main principles of the international normative legal acts, in particular: the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the International Pact on Civil and Political Rights, as well as domestic legislation, which guarantee not only the presumption of innocence, but also the right to appeal legal decisions.

The author, using the comparative and legal research method, studies the active regulations of the criminal procedural legislation of Ukraine, the Republic of Poland, the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Russian Federation, the United States of America and Great Britain, in particular, the grounds and conditions that give the parties of the criminal process the right to make the appeal and cassation complaints against the rehabilitating judgements.

Based on the regulations of the legislation of the countries of the common and continental law on the application of the principles of non bis in idem, double jeopardy clause, autrefois acquit, autrefois convict, the author proposes the following classification of the norms of the criminal procedural legislation regulating the appeal and cassation of the rehabilitating legal decisions: unconditionally permissive, conditionally permissive and unconditionally forbidding.

The article contains the statistic data on the number of the rehabilitating judgements made in Ukraine during 2014-2018 in general and separately in 2019 in the Chernihiv region.

Also, the author, based on the analysis of the foreign experience in regulating the right of the parties to appeal the rehabilitating legal decisions and statistical information on the number of such decisions viewed by the Courts of Appeal of Ukraine and the Supreme Court, proposed the ways for further reforming the criminal procedural legislation of Ukraine on the issue under study.

Key words: presumption of innocence, acquitted, appeal and cassation.